

Löneutrymmet i djup lågkonjunktur

Författare Mats Morin, LO-ekonom

Enheten för ekonomisk politik och arbetsmarknad

Löneutrymmet i djup lågkonjunktur

Innehållsförteckning:

Sammanfattning	1
Inledning.....	3
Ingen lönekostnadskris.....	4
Vinstmått i näringslivet	4
Skillnad mellan lönekostnadskris och efterfrågekris	5
Produktionsförmågan	6
Osäkerhet om produktionsförmågans utveckling.....	12
Utrymmet för näringslivets prisökningar	13
Lönebetalningsförmåga och vinster	15
I takt med Europa?	18
Löneutrymmet kan bli ett annat	19

Sammanfattning

Denna rapport visar hur man kan se på löneutrymmet under de närmaste åren då ekonomin väntas vara i en djup konjunktursvacka. Dagens kris är främst en efterfrågekris och inte en lönekostnadskris. Detta framgår av det snabba produktionsfallet och hur olika makroekonomiska vinstmått för näringslivet utvecklas, där kapitalavkastningen faller mer än bruttovinstandelen. Att krisen främst är en efterfrågekris betyder att lönebildningen inte har en avgörande roll för krisbekämpningen. Lönebildningens aktörer bör i stället inrikta sig på att ta ut det löneutrymme som finns.

Rapporten visar att lönebildningen i detta läge bör ha produktionsförmågans utveckling i näringslivet som riktmärke för reallöneökningar per timme och inte den årliga produktivitetens utveckling. Produktionsförmågans utveckling kan bedömas utifrån investeringsutveckling samt teknisk utveckling, förändringar i arbetsorganisation och ökad utbildning.

Den ekonomiska konjunkturen följer dock oftast inte ett balanserat förlopp, utan varierar mellan högkonjunktur och lågkonjunktur. Den årliga takten i produktivitetens utveckling varierar starkt med konjunktursvängningar medan produktionsförmågan varierar svagt. De stora svängningarna i produktivitetens utveckling beror främst på hur antalet arbetade timmar är anpassade till produktionen, medan produktionsförmågan främst påverkas av variationer i investeringstakten. När konjunkturen följer ett balanserat förlopp samt på lite längre sikt kommer produktionsförmåga och produktivitetens utveckling att öka i samma takt.

Lönebildningens aktörer kan välja att ha utvecklingen av produktivitet eller produktionsförmåga som riktmärke för reallönernas utveckling. Båda vägarna har sitt pris. Genom att produktiviteten per timme varierar kraftigt, kräver denna väg ett pris i form av stor reallöneflexibilitet. De senaste åren skulle exempelvis reallönerna ha fått anpassa sig till en produktivitetens utveckling som svängt från +6 procent till -3 procent. Den andra vägen att följa produktionsförmågans utveckling har i stället ett pris i form av att det krävs en större anpassning av antalet arbetade timmar i ekonomin.

Vilken väg man bör välja i en djup lågkonjunktur eller kris beror på om det är en lönekostnadskris eller en efterfrågekris. Båda kriserna kräver att totala lönekostnader anpassar sig. En lönekostnadskris beror på att löneläget är för högt och då är det framförallt lönekostnader per timme som behöver rättas till genom att reallönerna ökar långsammare än produktionsförmågan. En efterfrågekris beror på ett plötsligt efterfrågebortfall och att insatsen av arbetade timmar blivit för hög relativt den svaga efterfrågan. Då är det framförallt antalet arbetade timmar som behöver rättas till.

Genom att ha produktionsförmågans utveckling som riktmärke för lönebildningen, kan aktörerna fånga in hur denna kris påverkar lönebetalningsförmågan per timme. Detta sker främst genom att den svaga investeringsutvecklingen direkt påverkar produktionsförmågan. Den faktiska produktivetsutvecklingen med stora årliga variationer kan inte avspegla detta. Produktionsförmågan kan dessutom fånga in de antaganden som görs om långsiktigt produktivetsbidrag från teknisk utveckling, förändrad arbetsorganisation samt ökad utbildning. Detta kan den årliga produktivetsutvecklingen inte heller ge någon information om.

Näringslivets långsiktiga utveckling av produktionsförmåga och produktivitet har av Konjunkturinstitutet antagits vara 2,5 procent per år. Detta är också utgångspunkten i denna rapport. Den analys som görs av produktionsförmågans utveckling de närmaste åren visar dock att takten kommer att bli lägre och kan dämpas till omkring 1,5 procent per år. Detta beror på den svaga investeringsutvecklingen. Stor osäkerhet råder om den fortsatta ekonomiska utvecklingen och produktionsförmågan kan komma att utvecklas både svagare och starkare. Övergår denna kris i att bli en strukturkris kan årstakten sänkas med cirka -0,5 procentenheter, men skulle konjunkturen t.ex. vända upp ett år tidigare än väntat kan årstakten i stället höjas med 0,5 procentenheter.

För att bedöma utrymmet för nominella löneökningar måste man dessutom ha en uppfattning om hur mycket priserna i näringslivet kan öka utan att Riksbankens inflationsmål på 2 procent hotas. Det är dock inte endast prisutvecklingen i näringslivet som påverkar inflationen mätt som KPI. När övriga prisbidrag borträknats, återstår ett prisutrymme för näringslivet på cirka 1,5 procent. Så mycket kan priserna på näringslivets produktion öka per år för att vara förenligt med inflationsmålet på 2 procent. Utifrån en beräkning av produktionsförmågans utveckling kan man sammantaget dra den slutsatsen att för de närmaste åren finns ett utrymme för nominella löneökningar i svensk ekonomi i storleksordningen 2,5 – 3,5 procent per år.

En löneökning i denna storleksordning verkar vara förenlig med en återhämtning av den svenska ekonomin under de närmast följande åren. Vinsterna i näringslivet skulle börja vända upp. Den snabba ökningen av bruttovinstandelen tyder på att löneläget nu är väl balanserat men den långsammare återhämtningen av kapitalavkastningen visar att efterfrågan fortfarande kommer att vara för låg.

Extra stora osäkerheter råder om framtiden på grund av denna kris och förutsättningarna för lönebildningen kan snabbt förändras. I detta läge innebär det stora nackdelar att hamna både i överkant och i underkant av löneutrymmet. Det finns goda skäl för lönebildningens aktörer att inrikta sig på att få ut det löneutrymme som finns, varken mer eller mindre.

Inledning

Den svenska ekonomiska utvecklingen bromsade plötsligt in under 2008 och BNP föll med -2,5 procent under fjärde kvartalet jämfört med det tredje. Sysselsättningen sjönk inte alls i samma takt med resultat att produktivitetens utvecklingen i näringslivet blev kraftigt negativ och uppgick för helåret till -2,9 procent. I år väntas produktivitetens utvecklingen bli noll procent. Prognoser pekar mot fortsatt stor nedgång i BNP både i Sverige och övriga industriländer och en svag vändning väntas i de flesta länder, inklusive Sverige, först i början av 2010. Sysselsättningen påverkas med viss fördröjning och började falla först mot slutet av 2008. Under 2009-2010 bedöms sysselsättningsfallet kunna uppgå till -300 000 personer och fortsätta ned med ytterligare -30 000 år 2011. För att sänka företagens lönekostnader och undvika ytterligare varsel, sker i vissa fall förhandlingar lokalt om att i stället sänka arbetstiden.

Den ekonomiska krisen och dess förlopp har utförligt beskrivits i LO-ekonomernas senaste konjunkturrapport, Ekonomiska utsikter våren 2009. Här ska endast kort nämnas vissa huvuddrag. Krisen verkar ha sitt ursprung i att höga räntor i industriländerna under åren 2007-2008 resulterade i fallande huspriser. Detta prisfall har i sin tur medfört att hushåll dragit ned på sina konsumtionsutgifter. Samtidigt uppstod en kris i det internationella finansiella systemet, vilket har resulterat i omfattande kreditrestriktioner. Detta i sin tur har försvårat företagets lånefinansiering av investeringar och löpande utgifter.

Under våren 2010 löper en stor del av avtalen ut på den svenska arbetsmarknaden. Förhandlingar om nya avtal kommer sannolikt att ske i en situation då svensk ekonomi och övriga industriländers ekonomier befinner sig i botten av en djup konjunkturedgång. Arbetslösheten väntas ligga på tvåsiffriga tal och produktionsutvecklingen väntas vara svag. Hur ska man i detta läge se på löneutrymmet inför 2010 års avtalsrörelse? Denna rapport försöker ge ett svar på detta.

Rapporten börjar med att utifrån två nationalekonomiska vinstbegrepp visa att den djupa lågkonjunkturen mer liknar en efterfrågekras än en lönekostnadskris. Därefter introduceras ett begrepp som kallas för produktionsförmåga som kan liknas vid en konjunkturrensad produktivitetens utveckling. Produktionsförmågans utveckling i näringslivet anses vara ett bättre riktmärke för lönebildningen än produktivitetens. Det visas hur produktionsförmågans utveckling kan beräknas samt att bidragen till produktionsförmågans utveckling kan delas upp i bidrag från investeringsutveckling samt teknisk utveckling, förändrad arbetsorganisation och utbildning. Dess senare bidrag kallas sammantaget för totalfaktorproduktivitet, TFP.

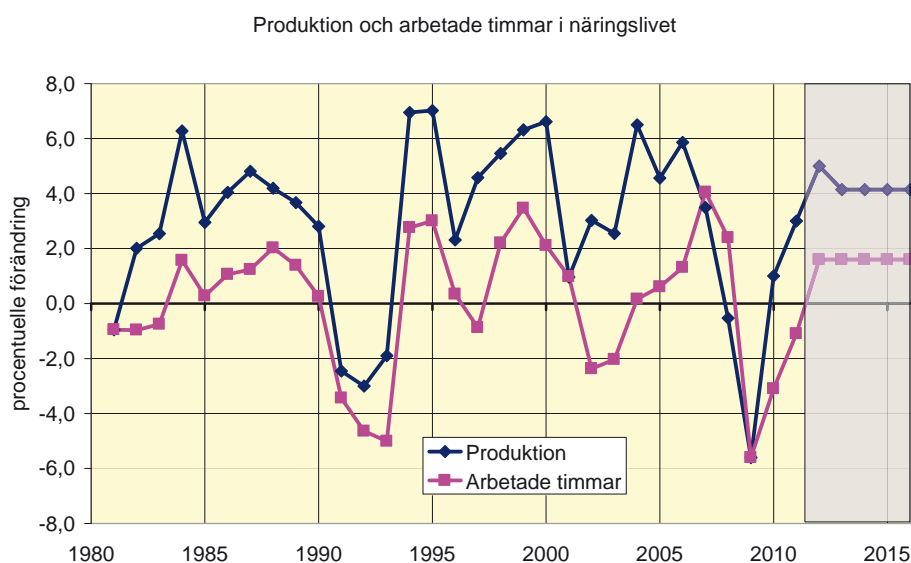
Siffermaterialet bygger på statistik från nationalräkenskaperna fram till 2008. För åren 2009-2011 kommer siffrorna från LO-ekonomernas konjunkturrapport, Ekonomiska utsikter våren 2009. För att få någon uppfattning om åren därefter har i detta sammanhang antagits att sysselsättningen då har vänt upp och ökar i liknande takt som efter sysselsättningsfallet i början av 1990-talet. För att markera att dessa år endast är en utveckling av många andra möjliga, har de skuggats i figurerna.

De sifferresultat som visas i rapporten är behäftade med stora osäkerheter. Deras funktion är främst pedagogisk för att möjliggöra en siffermässig beskrivning av ett resonemang samt att ange en storleksordning.

Ingen lönekostnadskris

Dagens ekonomiska kris kännetecknas av ett snabbt fall i näringslivets produktion. Jämfört med produktionsfallet i början av 1990-talet, faller produktionen nu snabbare. Då sjönk produktionen med -2 procent per år under tre år, d.v.s. sammanlagt ungefär -6 procent. Nu väntas produktionen minska med nästan -6 procent enbart under år 2009.

Produktionsutvecklingen började dämpas från mycket höga taktar åren innan ned mot 4 procents tillväxt år 2007. Därefter blev takten allt svagare under 2008 och under fjärde kvartalet föll näringslivets produktion i årstakt med -6 procent. Som genomsnitt för hela året sjönk produktionen med -0,5 procent.

Fallet i efterfrågan och produktion kom plötsligt och företagen hann inte säga upp personal. I stället ökade antalet arbetade timmar i näringslivet under 2008 med 2,5 procent samtidigt som produktionen minskade. Resultatet blev att produktiviteten föll med -3 procent.

Det plötsliga efterfrågebortfallet tyder på en efterfrågekris. En lönekostnadskris brukar följa ett lugnare förlopp. Dessutom brukar en lönekostnadskris kännetecknas av att höga löneökningar resulterat i hög inflation. Idag är i stället inflationen låg. Krisen visar i stället tecken på en efterfrågekris. Detta kan man se genom att studera utvecklingen av olika vinstmått i näringslivet.

Vinstmått i näringslivet

När näringslivets vinster ska belysas kan två makroekonomiska mått användas, bruttovinstandel och kapitalavkastning. Det vanligaste måttet är bruttovinstandelen, som visar hur stor del av näringslivets förädlingsvärde som går till bruttovinster, som i sin tur består av nettovinster och kapitalförslitning.

Förädlingsvärdet består av lönekostnader och bruttovinster och erhålls som produktionsvärdet (omsättningen) minus värdet av alla insatsvaror. Nettovinster kan liknas vid det företagsekonomiska måttet vinst efter avskrivning men före extraordinära poster,

bokslutsdispositioner och skatt. Kapitalförslitning kan liknas vid det företagsekonomiska måttet avskrivning av kapital, och utgör den kostnad som uppstår då investeringar faller i värde genom att de förslits.

Det andra vinstmålet, kapitalavkastning, erhålls genom att sätta nettovinst i relation till kapitalstockens förmögenhetsvärde. Kapitalstockens förmögenhetsvärde kan beräknas som summan av varje års investeringar i näringslivet minus summan av varje års kapitalförslitning. Alla storheter anges i löpande priser. Förmögenhetsvärdet kan ses som ett mått på näringslivets eget kapital och kapitalavkastning som ett mått på avkastning på eget kapital.

Bruttovinstandel är således ett vinstmätt som visar fördelningen mellan löner och vinster och relaterar vinsternas storlek till produktionen, medan kapitalavkastning i stället relaterar vinster till förmögenhetsvärdet. Därför påverkas kapitalavkastningen mer av produktionsfall och minskar mer än bruttovinstandelen. Detta gäller i en efterfrågekris. I en lönekostnadskris behöver detta inte bli fallet. Därför behövs båda vinstmåten vid en ekonomisk analys.

Skillnad mellan lönekostnadskris och efterfrågekris

En lönekostnadskris kännetecknas av att företagen inte längre kan övervältra höga lönekostnadsökningar på sina priser. Bruttovinstandelen börjar falla och för höga priser medför att efterfrågan och produktion mattas. En efterfrågekris kännetecknas i stället av att först börjar efterfrågan falla och därefter faller bruttovinstandelen.

Bruttovinstandelen faller sålunda både i en lönekostnadskris och en efterfrågekris. För lönebildningen är det väsentligt att avgöra vilken typ av kris man är inne i. En lönekostnadskris handlar om att lönekostnaderna per timme under flera år har ökat mer än produktionsförmågan (för definition se avsnittet Produktionsförmågan) och de prisökningar som är möjliga i näringslivet. Efterfrågan kommer då inte att återhämta sig förrän löneläget rättas till.

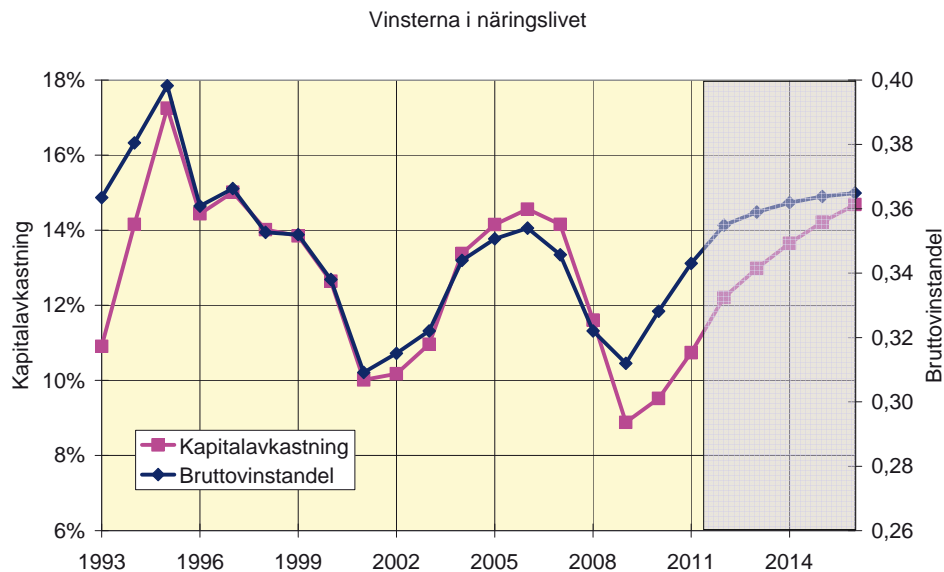
I en efterfrågekris är det i stället efterfrågeläget som måste rättas till. De reala lönekostnaderna bör endast inrikta sig på att följa produktionsförmågans utveckling (se avsnittet Produktionsförmågan). När efterfrågan börjar återhämta sig kommer lönekostnader och vinster att vara väl avvägda.

Sett över några år måste vinsterna uppfylla ett internationellt kapitalavkastningskrav. Det innebär att investeringar minst ska ge denna avkastning. Detta visas tydligare av kapitalavkastningsmålet än bruttovinstandelen. Bruttovinstandelen är ett bra komplement för att kunna avgöra om en för låg kapitalavkastning kan bero på för högt löneläge eller för låg efterfrågan.

I en lönekostnadskris är det rimligt att tänka sig att kapitalavkastning och bruttovinstandel följer varandra mer än i en efterfrågekris. En för hög lönekostnadsutveckling märks mer på bruttovinstandelen än på kapitalavkastningen. I en efterfrågekris ger en produktionsminskning tydligare avtryck i kapitalavkastningen än i bruttovinstandelen.

Denna skillnad kan man se vid en jämförelse mellan konjunkturedgången i början av 2000-talet och den nuvarande konjunkturedgången. Då minskade bruttovinstandel och kapitalavkastning i liknande takt (mätt i procentenheter) men nu faller kapitalavkastningen betydligt snabbare än bruttovinstandelen. Detta tyder på att konjunkturedgången i början av

2000-talet mer berodde på en lönekostnadskris medan den nuvarande konjunkturedgången mer beror på en efterfrågekris.

I figuren ovan antas lönekostnaderna framöver ungefär följa produktionsförmågan samt priserna i näringslivet. För de närmaste åren skulle då lönekostnaderna öka i en takt omkring 3 procent (se avsnittet Lönebetalningsförmåga). Då beräknas bruttovinstandelen år 2011 nå liknande höga nivåer som rådde under åren 2004-2007 samtidigt som kapitalavkastningen fortfarande ligger betydligt lägre. När bruttovinstandelen beräknas återhämta sig snabbare än kapitalavkastningen, är detta tecken på att den kris som ekonomin varit i framförallt varit en efterfrågekris och inte en kostnadskris.

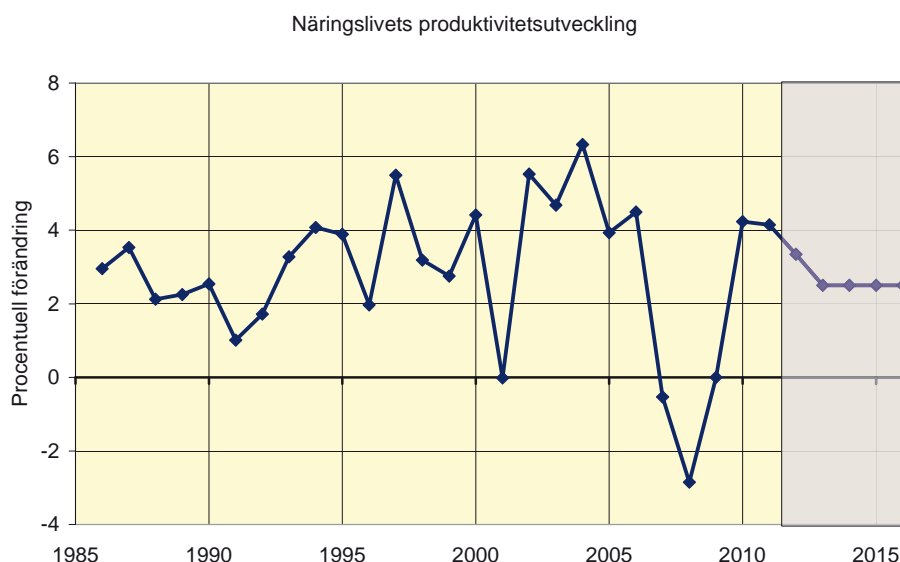
Produktionsförmågan

Arbetarnas löner beror på deras produktionsförmåga och hur stor del av produktionsresultatet, som enligt ett internationellt bestämt kapitalavkastningskrav, bör gå till vinster. När kapitalavkastningskravet är uppfyllt, bör lönerna framöver öka i takt med att produktionsförmågan ökar i näringslivet. Då kommer kapitalavkastningskravet att bli uppfyllt. Produktionsförmågan beror främst på teknisk utveckling, arbetarnas kunskaper, arbetets organisering samt kapitalstockens storlek. Med kapitalstock menas summan av alla investeringar i främst byggnader, maskiner och dataprogram med avdrag för deras förslitning.

Produktionsförmåga räcker inte för att skapa löneutrymme, det måste finnas en efterfrågan som motsvarar produktionen. I ett konjunktorellt balanserat läge är sysselsättningen hög och produktionsförmågan fullt utnyttjad. Då, och endast då, kan de sysselsattas genomsnittliga produktionsförmåga mätas som hur mycket de i genomsnitt producerar per timme, d.v.s. som arbetsproduktivitet (produktivitet).

Ekonomin är sällan i detta balanserade konjunkturläge. Konjunktursvängningarna är stora och antalet arbetade timmar varierar över tiden. När efterfrågan börjar falla brukar

sysselsättningen inte minska i motsvarande grad, d.v.s. produktionen minskar men inte antalet arbetade timmar. Resultatet blir att produktiviteten minskar trots att produktionsförmågan är densamma, men produktionsförmågan utnyttjas inte fullt ut. Först efter en tid börjar sysselsättningen att falla, men inte i tillräcklig takt och under hela konjunkturedgången förblir produktivitetens utveckling svag. När konjunkturen sedan vänder upp och efterfrågan börjar öka, finns lediga resurser som snabbt kan utnyttjas. Den svaga produktivitetens utvecklingen vänds då till en stark uppgång.

Produktivitetens utvecklingen har varierat kraftigt mellan åren, framförallt de senaste åren. Då varierade produktivitetens utvecklingen p.g.a. stora konjunktursvängningar mellan +6 procent år 2004 och -3 procent år 2008. Dessa konjunkturberoende effekter på den årliga produktivitetens utvecklingen speglar inte alls utvecklingen av produktionsförmågan. Däremot kan man anse att den produktivitetens utveckling som skett mellan de år då ekonomin var i konjunkturrell balans är ett mått på produktionsförmågan utveckling.

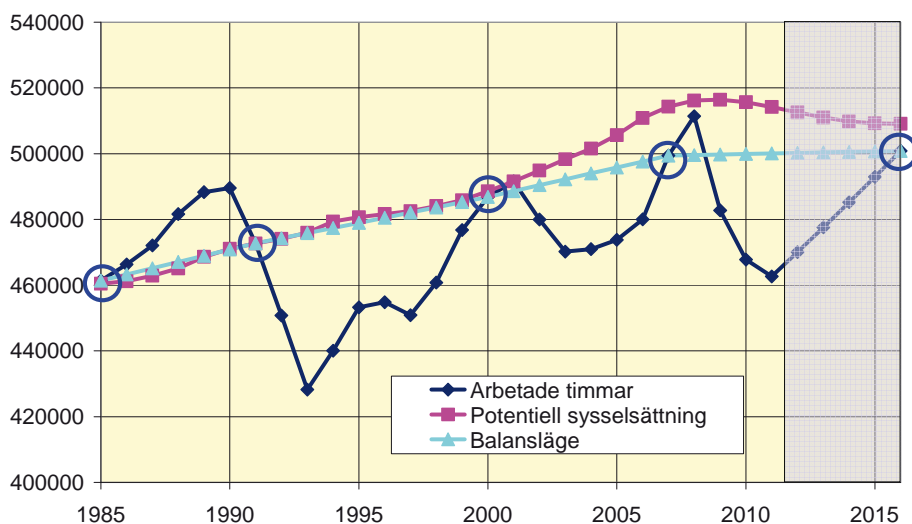
Ett konjunkturrellt balanserat läge kan definieras som att sysselsättningen är nästan lika hög som potentiell sysselsättning¹ samtidigt som kapitalstocken är fullt utnyttjad. I denna rapport har ett konjunkturrellt balanserat år definierats som året före en sysselsättningsstopp, som därefter följs av ett sysselsättningsfall. Ett sådant toppår brukar kännetecknas av att sysselsättningen ökar trots att produktionen dämpas. Produktionsförmågan eller produktionsresurserna är då inte fullt utnyttjade och produktivitetens utvecklingen är svag. Ett sådant år kan inte anses vara i konjunkturrell balans. Året före brukar däremot produktionsförmågan vara mer utnyttjad och produktivitetens utvecklingen vara god. Då kan man anse att konjunkturrell balans råder.

Inget år är det andra likt och det är svårt att följa en enhetlig definition för att finna de år då man kan anse att konjunkturrell balans rådde. I denna rapport har dessa år valts utifrån en

¹ Potentiell sysselsättning kan definieras som den sysselsättningsgrad som råder då arbetslösheten är så låg den kan bli, utan att ekonomin börjar bli överhettad och inflationsmålet på 2 procent blir hotat. Detta inträffade nästan år 2001. Då var sysselsättningsgraden 47,5 procent, mätt som antalet arbetade timmar i relation till maximalt möjligt arbetade timmar hos befolkningen i åldrarna 15-64 år.

bedömning av flera faktorer som sysselsättningsgrad, produktivitetsutveckling och konjunkturläget året före och efter. Man kan alltid diskutera vilka år som ska anses kännetecknas av konjunkturell balans. De som valts ut i denna rapport kan dock anses vara tillräckligt bra för att tjäna rapportens syfte som är att visa att produktionsförmågans utveckling är ett bättre riktmärke för lönebildningen än produktivitetsutvecklingen.

Sysselsättning i näringslivet, arbetade timmar

Åren 2001 och 2008 var sysselsättningen på topp samtidigt som produktiviteten föll (sysselsättningen började falla åren 2002 och 2009). Konjunkturell balans kan då ha ansetts inträffa respektive år före d.v.s. 2000 och 2007. År 2007 är dock ett anmärkningsvärt år då sysselsättningens ökningstakt mer än fördubblades till 4 procent samtidigt som den höga produktionstakten dämpades ned till 4 procent. Trots denna höga produktionstakt blev produktivitetsutvecklingen därför noll procent. År 2007 har trots detta bedömts vara ett år i konjunkturell balans.

Åren 1985 och 1991 har valts som konjunkturellt balanserade år utifrån en något annan utgångspunkt. Dessa år skiljer sig från de två övriga genom att mellan dessa år var ekonomin överhettad och produktionsresurserna överutnyttjade, men under dessa två år låg sysselsättningen på en potentiell nivå (sysselsättningsgraden var 47,5 procent). Produktivitetsutvecklingen var dessutom god och produktionsresurserna kan därför anses ha varit väl utnyttjade, d.v.s. varken överutnyttjade eller underutnyttjade.

För att få en uppfattning om kommande produktionsförmåga krävs en idé om när konjunkturell balans kan inträffa nästa gång. Under åren 2010 och 2011 väntas sysselsättningen fortsätta att falla och för åren därefter finns ännu inga ekonomiska prognoser. För att ändå kunna få en grov uppfattning om produktionsförmågans fortsatta utveckling har antagits att sysselsättningen börjar öka 2012 och når potentiell nivå år 2017. Ekonomin skulle då vara i konjunkturell balans år 2016. Produktivitetsutvecklingen antas i likhet med andra bedömningar² att stabiliseras på 2,5 procent.

² Se t.ex. konjunkturinstitutets Lönerapport år 2008.

Produktionsförmågans utveckling kan nu mätas som produktivitetsutvecklingen mellan dessa konjunkturellt balanserade år, se tabell nedan.

Tabell: Genomsnittlig årstakt

	1985-1991	1991-2000	2000-2007	2007-2016
Produktivitet	2,4	3,4	3,5	2,1

Produktionsförmågan utvecklas inte i jämn takt inom respektive period utan varierar t.ex. beroende på investeringsutvecklingen. Utifrån vissa antaganden kan man beräkna hur investeringarna påverkar produktionsförmågan. Utgångspunkten är följande:

Näringslivets produktionsvolym beror på kapitalstockens storlek, antalet arbetade timmar samt nivån på teknisk utveckling och arbetarnas kunskaper samt arbetets organisering. Dessa tre sista faktorer brukar kallas för totalfaktorproduktivitet (TFP). Anta att detta samband kan beskrivas med en s.k. Cobb-Douglasfunktion. Då kan ett uttryck härledas som visar hur näringslivets procentuella produktivitetsutveckling (q-n) beror på procentuell förändring i kapitalintensitet (k-n) och procentuellt bidrag från TFP³.

$$q-n = \alpha \cdot (k-n) + TFP$$

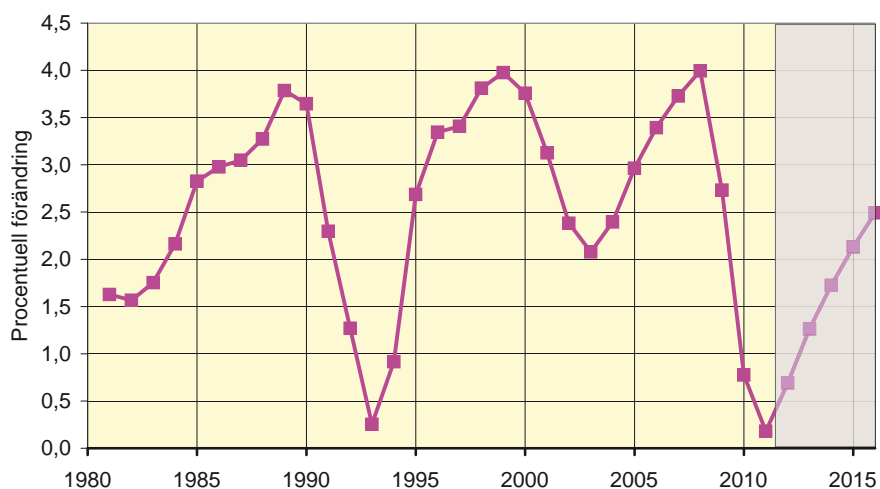
Kapitalstockens procentuella förändring (k) beror på investeringarnas och kapitalförslitningens storlek⁴. Kapitalintensitetens utveckling ska beräknas utifrån en sysselsättningsutveckling där ekonomin varje år befinner sig i konjunkturell balans. Denna sysselsättningsutveckling följer ett jämt förlopp (se figuren ovan) och dess årstakt varierar mellan 0 och 0,4 procent.

Kapitalstockens utveckling varierar betydligt mer eftersom investeringstakten varierar kraftigt mellan hög- och lågkonjunkturår. Kapitalförslitningen för varje investeringsslag antas varje år uppgå till en given andel av kapitalstocken och har därför ingen märkbar inverkan på dess utvecklingstakt. Kapitalstockens årliga förändringstakt varierar mellan 0 och 4 procent (se figuren).

³ Variablerna anger procentuell förändring av produktion (q), arbetade timmar (n) och kapitalstock (k). Koefficienten α anger bruttovinstandelens storlek i näringslivet som genomsnitt sedan år 1985. Produktivitetsutvecklingen erhålls då som q-n och kapitalintensitetens utveckling som k-n.

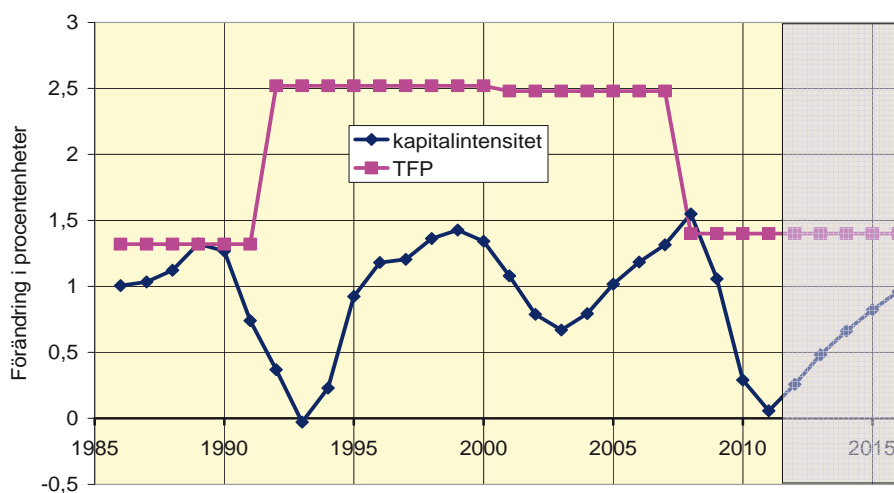
⁴ Kapitalstockens storlek år t (K_t) beror på kapitalstockens storlek år t-1 samt investeringarna (Inv) och kapitalförslitningen (Kapf) år t: $K_t = K_{t-1} + Inv_t - Kapf_t$.

Kapitalstockens utveckling i näringslivet
exkl. bostäder

Produktivitetsbidrag från kapitalintensitetens förändring kan beräknas enligt ovan. Eftersom sysselsättning i konjunkturell balans antas följa en jämn utveckling beror variationer i kapitalintensitetens produktivetsbidrag främst på variationer i investeringsutvecklingen. Därefter kan det genomsnittliga produktivetsbidraget från TFP för respektive period beräknas residualt som genomsnittlig produktivetsutveckling minus genomsnittligt bidrag från kapitalintensitetens utveckling. För perioden 2008-2016 har produktivetsbidragen från TFP beräknats på samma sätt som för övriga perioder, d.v.s. residualt som skillnaden mellan antagen produktivetsutveckling och kapitalintensitetens produktivetsbidrag, som i sin tur bestäms av den antagna investeringsutvecklingen⁵.

Bidrag till sysselsättningens produktionsförmåga i näringslivet

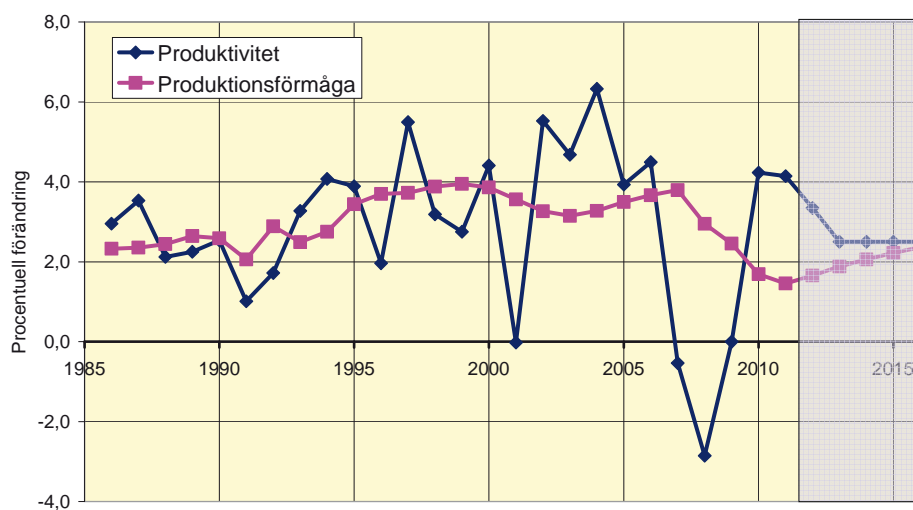

⁵ Den antagna ekonomiska utvecklingen fram till 2016 utgår från att potentiell sysselsättningsnivå nås 2017 samt att produktivetsutvecklingen stabiliseras på 2,5 procent. Detta ger en ökning av arbetade timmar med 1,6 procent per år och näringslivets produktion med 4,1 procent. Investeringskvoten antas vara konstant vilket ger en investeringsutveckling på 4,1 procent per år. År 2012 antas produktion och investeringar öka något snabbare, med 5 procent.

Produktionsförmågans utveckling kan nu beskrivas som summan av produktivetsbidrag från kapitalintensitet och TFP. Det sätt som TFP har beräknats på, innebär att dess årliga bidrag till produktiviteten är lika stort under varje period som avgränsas av år med konjunkturell balans. Detta är en grov beräkning eftersom TFP även kan variera under respektive period. Som TFP nu är beräknad, inträffar mer långsiktiga förändringar av TFP i sin helhet från ett år till ett annat, vilket inte är realistiskt.

Därför kan resultaten inte användas för att visa utvecklingen av produktionsförmågan för ett enskilt år. De variationer i produktionsförmåga som är ett resultat av kapitalintensitetens årliga utveckling ger därför endast en grov beskrivning av den årliga utvecklingen. Med denna reservation skulle den erhållna bilden av produktionsförmågans utveckling även kunna anses beskriva en konjunkturrensad produktivetsutveckling.

Utveckling av produktivitet och produktionsförmåga i näringslivet

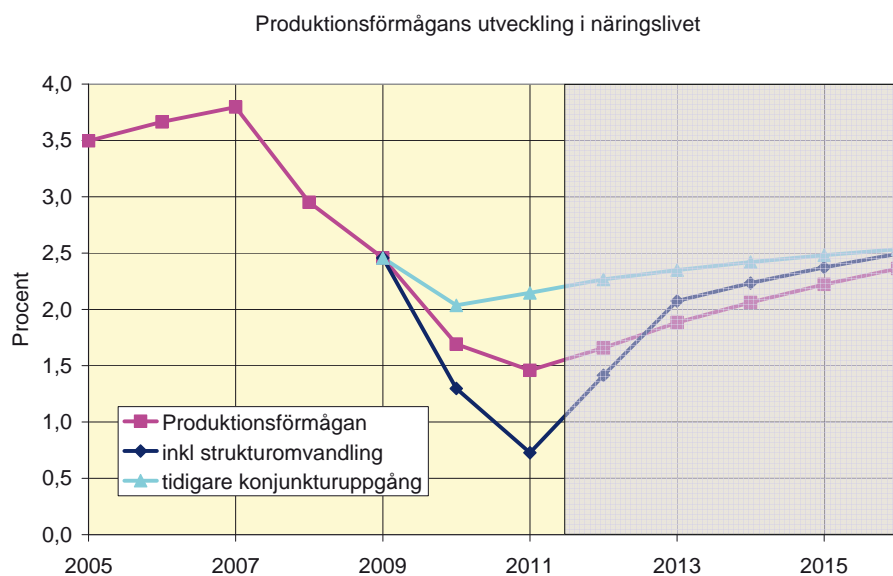
I figuren visas utvecklingen av produktivitet och produktionsförmåga i näringslivet. Produktionsförmågan visar ett betydligt lugnare förlopp än produktiviteten. Produktionsförmågans utveckling har sedan mitten på 1980-talet varierat mellan 2-4 procent per år. Vid mitten av 1990-talet steg takten steg från drygt 2 procent upp mot 4. Under de närmaste åren väntas takten sjunka för att på sikt stabiliseras på drygt 2 procent.

Den kraftiga investeringsutvecklingen under åren 2004-2008 har ökat utvecklingstakten i näringslivets produktionsförmåga. Mot slutet av denna period dämpas dock takten alltmer genom lägre produktivetsbidrag från TFP. När investeringarna börjar falla år 2009 blir det sammantagna resultatet att utvecklingstakten i produktionsförmågan halveras. Takten sjunker från att de närmaste åren efter år 2005 legat på drygt 3,5 procent ned till att de närmaste åren framöver ligga på drygt 1,5 procent. Om investeringarna därefter tar fart kan produktionsförmågans utvecklingstakt efter några år börja nå över 2 procent.

Osäkerhet om produktionsförmågans utveckling

Utvecklingen av dagens ekonomiska kris har stor inverkan på produktionsförmågans utveckling. Skulle en stor strukturkris inträffa, utvecklar sig produktionsförmågan svagare. Skulle i stället konjunkturuppgången komma tidigare, så kommer produktionsförmågan att utveckla sig starkare.

En strukturkris handlar om att företag läggs ned i förtid, vilket innebär att näringslivets kapitalstock förslits i snabbare takt än vad som är normalt. Bidraget till produktionsförmågans utveckling från förändrad kapitalintensitet kommer därmed att bli lägre. Anta att det inträffar en strukturkris där ytterligare 2 procent av kapitalstocken skulle förslitas per år under 2010 och 2011, d.v.s. totalt 4 procent av kapitalstocken skulle försvinna. Detta skulle ungefär motsvara hela den svenska bilindustrin med underleverantörer. Produktionsförmågans utveckling skulle då de närmaste åren kunna bli -0,5 procentenheter lägre per år (se figuren).

En tidigare konjunkturuppgång skulle kunna innebära att den väntade konjunkturuppgången år 2011 i stället kommer redan 2010. Då skulle inte investeringarna falla så djupt som dagens prognoser visar. I stället för ett investeringsfall år 2010 på -10 procent skulle investeringarna detta år öka med 2,5 procent. Detta skulle få märkbara konsekvenser för produktionsförmågans utveckling de närmaste åren. Bidragen från kapitalintensitetens utveckling skulle då kunna bli i storleksordningen 0,5 procent högre per år.

Beräkningar av produktionsförmågans utveckling är i sig mycket osäkra och kan i bästa fall ange en storleksordning. De ska främst ses som illustrationer av synsättet att reallönerna inte ska följa den faktiska produktivitetens utvecklingen utan i stället produktionsförmågans utveckling. Resultaten förutsätter också att ekonomin utvecklar sig enligt prognosen och gjorda antaganden. Skulle den nuvarande krisen i stället kräva stora strukturförändringar med extra stor utslagning av produktionskapital, visar beräkningarna en situation då detta skulle kunna sänka produktionsförmågans utvecklingstakt i en storleksordning på -0,5 procent per år. Skulle konjunkturuppgången i stället komma tidigare skulle utvecklingstakten kunna öka med 0,5 procent per år.

Utrymmet för näringslivets prisökningar

När utrymmet för nominella löneökningar ska uppskattas, räcker det inte med att bedöma produktionsförmågans utveckling i näringslivet. Man måste dessutom ha en uppfattning om hur mycket näringslivets priser kommer att öka. Dessa måste vara förenliga med det inflationsmål som råder i den svenska ekonomin råder. Detta inflationsmål handlar om att konsumentpriserna, mätt som KPI, ska öka med 2 procent. Men det innebär inte att näringslivets priser också kan öka med 2 procent utan att de kan öka med ungefär 1,5 procent.

Detta beror på att KPI även påverkas av andra priseffekter än de som kommer från näringslivets produktion. Prisutvecklingen på importerade varor antas på längre sikt följa prisutvecklingen på motsvarande varugrupper i näringslivets produktion⁶. Import och hemmaproduktion av dessa varor och tjänster utgör 87 procent av de varor och tjänster som ingår i KPI-beräkningarna. Resten dvs. 13 procent är prisbidrag till KPI som inte har att göra med prisutvecklingen på näringslivets förädlingsvärde. När dessa prisbidrag dras bort erhålls utrymmet för näringslivets prisökningar, d.v.s. det pristryck som kommer från hur näringslivets löner, produktivitet och vinster utvecklar sig.

Storleken på de prisbidrag som först ska dras bort från inflationsmålet på 2 procent har enligt konjunkturinstitutet (KI) beräknats på följande sätt:

Förändringar av skatter och subventioner påverkar KPI, men på längre sikt kan man anta att alla värdeskatte är oförändrade, t.ex. oförändrad moms. Däremot är det rimligt att anta att volymskatterna kommer att höjas i takt med att priserna går upp. Exempel på en sådan skatt är bensinskatt och spritskatt. När volymskatterna höjs påverkar detta KPI och deras bidrag till KPI kan uppskattas till i genomsnitt 0,1 procent per år.

Prisutvecklingen på energi påverkar KPI både direkt och indirekt. De direkta priseffekterna från energi kommer från att bensin, olja och el blir dyrare för hushållen. De indirekta effekterna kommer från att t.ex. taxiresor blir dyrare då bensinpriserna går upp. Sammanlagt skulle energiprisernas bidrag till KPI kunna uppskattas till i genomsnitt 0,2 procent per år.

På längre sikt är det rimligt att räkna med oförändrade räntor. Trots detta kommer hushållens räntekostnader för småhus att öka. Detta beror på att huspriserna ökar och därför kommer nyupptagna lån för husköp att öka. Dess bidrag till KPI kan uppskattas till i genomsnitt 0,2 procent per år.

Ytterligare ett prisbidrag måste dras bort från KPI. Detta har sin orsak i att sammansättningen av varor och tjänster skiljer sig åt mellan det som näringslivet producerar och det som hushållen konsumerar. Näringslivets produktion innehåller en större andel varor och konsumtionen innehåller en större andel tjänster. Eftersom priserna i genomsnitt varje år ökar mer på tjänster än varor, kommer prisutvecklingen på hushållens konsumtionskorg att vara högre än på näringslivets produktionskorg. Denna skillnad kan uppskattas till i genomsnitt 0,2 procent per år och kallas för sammansättningseffekt i tabellen.

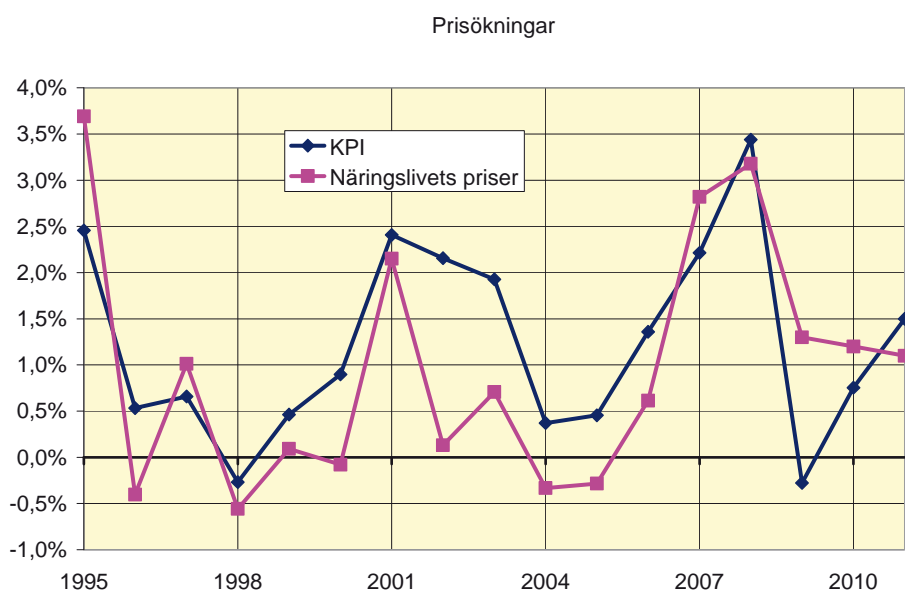
⁶ Det innebär att det antas att lagen om ett pris gäller, dvs. att prisutvecklingen är lika på alla varugrupper oavsett om de är importerade eller hemmaproducerade.

Tabell: Sammanställning av prisbidragen till KPI

KPI-målet	2,0
Skatter och subventioner	-0,1
Energi	-0,2
Räntekostnader	-0,2
Sammansättningseffekt	-0,2
Återstående prisutrymme	1,3
Näringslivets vikt i KPI	0,87
Prisutrymme för näringslivet	1,5

När de prisbidrag som inte kommer från näringslivets produktion dras bort från KPI, återstår ett utrymme för prisbidrag på 1,3 procent som kan utnyttjas av näringslivet utan att inflationsmålet på 2 procent äventyras. Eftersom 87 procent av KPI påverkas av prisutvecklingen i näringslivet, ger detta ett utrymme för prisökning på näringslivets förädlingsvärde med 1,5 procent ($0,87 \cdot 1,5 = 1,3$). Det betyder att utvecklingen av löner, produktivitet och vinster i näringslivet inte får medföra att näringslivets priser i genomsnitt per år ökar mer än 1,5 procent.

Prismålet på 2 procent började följas år 1995. Fram till 2008 har KPI och näringslivets priser oftast ökat mindre än 2 respektive 1,5 procent. I genomsnitt har dessa prisökningar varit 1,4 procent respektive 0,9 procent per år. Åren 2007 och 2008 ökade dock näringslivets priser omkring 3 procent per år, vilket dämpade reallönernas utveckling.

Lönebetalningsförmåga och vinster

Näringslivets lönebetalningsförmåga beror på dess produktionsförmåga och möjligheter att öka priserna. Lönebetalningsförmågan definieras då som de lönekostnader per timme som i ett konjunktorellt balanserat läge skulle generera vinster som uppfyller ett internationellt bestämt kapitalavkastningskrav. I de tidigare avsnitten har visats att man för de närmaste åren skulle kunna bedöma att produktionsförmågan kan öka med omkring 1,5 procent per år. Utrymmet för prisökningar i ett konjunktorellt balanserat läge skulle kunna uppgå till 1,5 procent per år för att vara förenligt med ekonomins inflationsmål på 2 procent. Detta innebär att utrymmet för löneökningar de närmaste åren skulle ligga på omkring 3 procent per år. Gäller dessa tumregler även när ekonomin befinner sig i dagens djupa lågkonjunktur?

Det är utvecklingen av näringslivets och arbetarnas produktionsförmåga under lågkonjunkturen som är grunden för hur mycket reallönerna kan öka. Produktionsförmåga och reallöneökning ska då mätas per arbetstimme. I ett tidigare avsnitt visades att produktionsförmågan främst påverkas av investeringarnas storlek och utvecklingen av TFP.

Produktionsförmågans ökning bör sätta avtryck i reallönekostnadernas ökning. Detta bör gälla även om produktionen har fallit, men under förutsättning att de sysselsattas produktionsförmåga kan utnyttjas. Skulle antalet betalda arbetstimmar överstiga antalet utnyttjade arbetstimmar, blir situationen en annan. Då skulle mindre insatser av arbetade timmar kunna vara ett sätt anpassa lönekostnader till lägre intäkter.

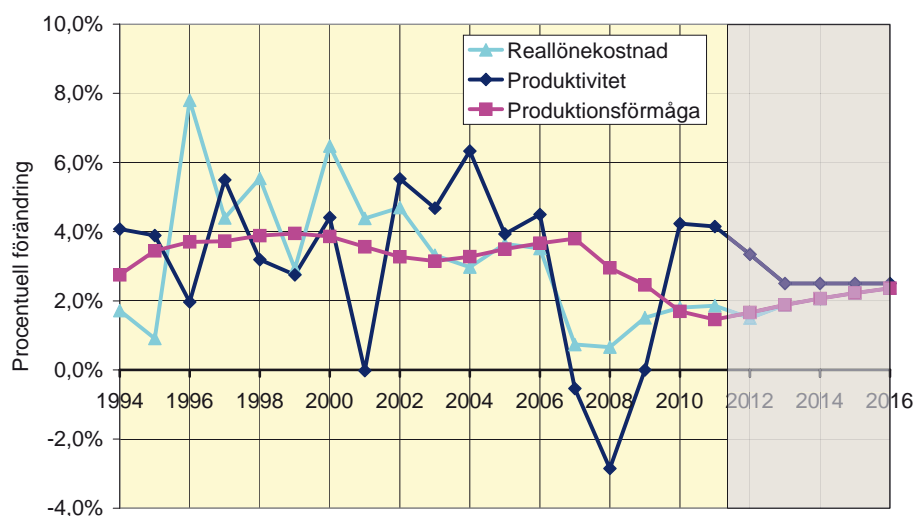
I ett tidigare avsnitt behandlades två makroekonomiska vinstmått i näringslivet, nämligen bruttovinstandel och kapitalavkastning. Båda dessa mått sjunker i en lågkonjunktur, men beroende på om lågkonjunkturen beror på en lönekostnadskris eller efterfrågekris utvecklar de sig på olika sätt. Bruttovinstandelen visar mer hur fördelningen är mellan löner och vinster, medan kapitalavkastningen mer visar hur stora vinsterna är i relation till insatt kapital.

Befinner sig ekonomin i en lönekostnadskris innebär detta att reallönerna tidigare har ökat mer än produktionsförmågan. Då måste reallönerna därefter öka långsammare än produktionsförmågan för att vinsterna ska kunna återgå till långsiktigt hållbara nivåer. Befinner sig ekonomin i stället i en efterfrågekris, bör reallönerna följa produktionsförmågan. Vinsterna kommer då att återgå till långsiktigt hållbara nivåer när efterfrågan kommer tillbaka. Dagens kris anses vara en efterfrågekris. Därför bör reallönerna följa produktionsförmågans utveckling.

Under åren 1995-2008 har KPI i genomsnitt per år ökat med 1,4 procent och näringslivets priser med 0,9 procent. Det innebär att näringslivets priser har ökat 0,5 procentenheter långsammare än KPI. I ett tidigare avsnitt visades att näringslivets priser också långsiktigt kan väntas öka 0,5 procentenheter långsammare eller med 1,5 procent då KPI följer inflationsmålet på 2 procent. Att prisutvecklingen tidigare har legat under inflationsmålet bör dock inte vara utgångspunkten för en framtida bedömning. Riktmärket för lönebildningen bör i stället vara att Riksbanken upprätthåller inflationsmålet på 2 procent och att utrymmet för prisökningar i näringslivet är 1,5 procent.

Denna rapport visar att utrymmet för löneökningar de närmaste åren verkar ligga på omkring 3 procent per år. En sådan löneökningstakt de närmaste åren skulle innebära att reallönekostnaderna i näringslivet ungefär följer en väntad utveckling av produktionsförmågan. I figurerna nedan visas en fortsatt utveckling där reallönekostnaderna följer produktionsförmågan.

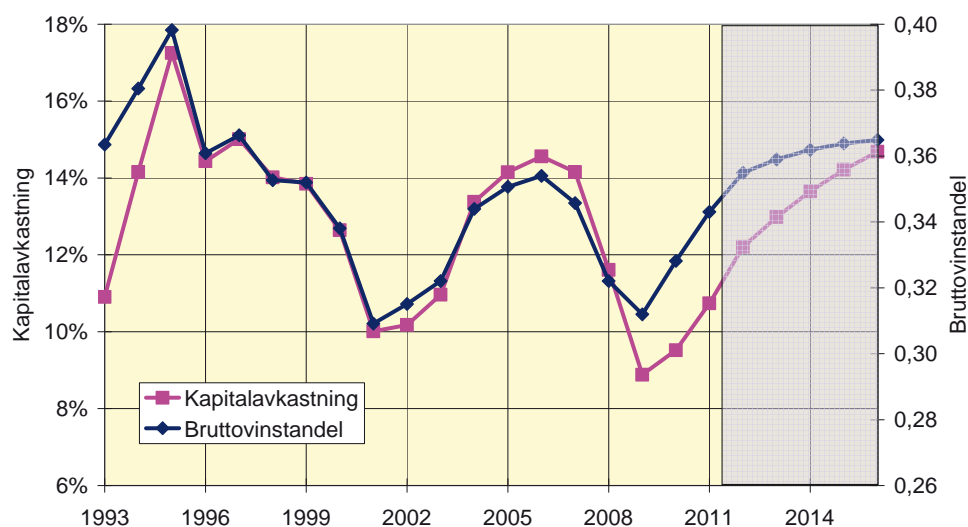
Utvecklingen i näringslivet

Reallönekostnader och produktionsförmåga har sedan början av 2000-talet ungefär följt varandra. I samband med att dagens ekonomiska kris bröt ut, har reallönekostnaderna ökat mindre än produktionsförmågan, men något mer än produktiviteten. Om reallönekostnaderna de närmaste åren skulle följa produktionsförmågan, skulle detta i stället innebära en långsammare takt än produktiviteten.

Resultatet av den sådan löneutveckling skulle bli att vinsterna återhämtar sig. Bruttovinstandelen skulle återhämta sig tidigare än kapitalavkastningen och nå relativt höga nivåer, vilket kan vara en förutsättning för att det inte ska dröja alltför länge innan kapitalavkastningen har återhämtat sig.

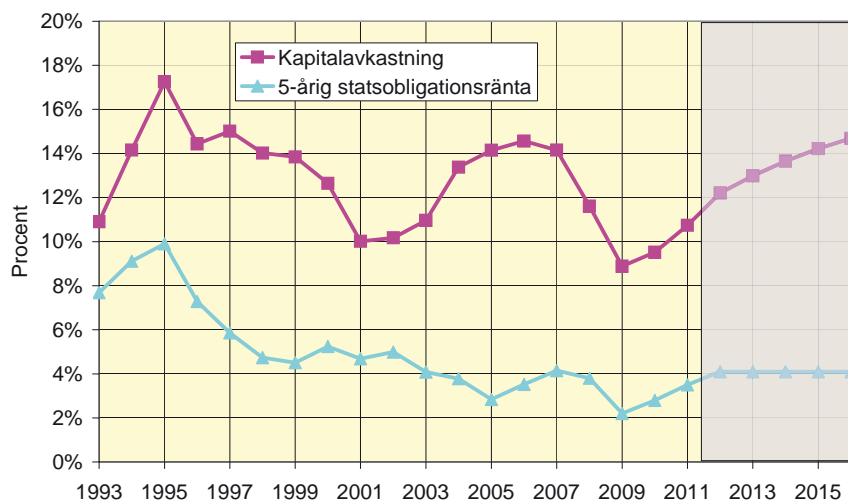
Vinsterna i näringslivet

Det vinstscenario som skissats i denna rapport fram till 2016 tyder på att om reallönekostnaderna skulle fortsätta att följa produktionsförmågan fram till dess, skulle vinsterna bli högre än vad som normalt skulle krävas för att uppfylla ett internationellt kapitalavkastningskrav. Orsaken till detta är att reallönekostnaderna under åren 2007-2009 ökade långsammare än produktionsförmågan och därefter endast har följt produktionsförmågan. Denna utveckling mildrade vinstfallet under krisåren men de relativt höga vinsterna som förväntas efter några år tyder på att reallönekostnaderna då i stället bör öka mer än produktionsförmågan.

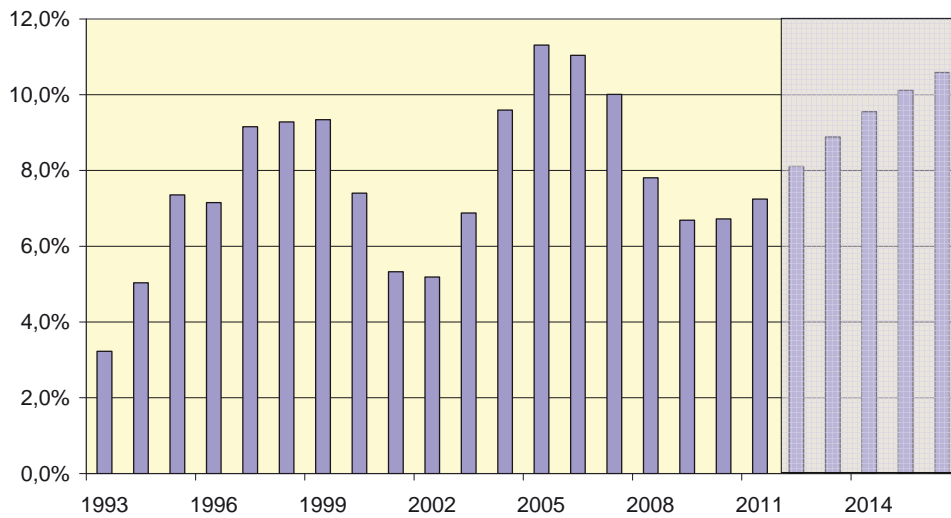
För att kunna jämföra kapitalavkastning över en längre period, bör den relateras till ränteläget. Kapitalavkastningen är en avkastning på en riskfylld placering, medan statsobligationsräntan är avkastning på en riskfri placering. Skillnaden mellan dessa är ersättning för risk (riskpremie), vilket kan ses som ett mått på vinstläget. Om investeringsriskerna är oförändrade så innebär en ökning av riskpremien att vinstläget förbättras.

Kapitalavkastning i näringslivet samt statsobligationsräntan

I figuren ovan visas hur näringslivets kapitalavkastning under andra halvan av 1990-talet sjönk, fast i långsammare takt än den 5-åriga statsobligationsräntan. Därför ökade riskpremien och vinstläget kan anses ha blivit bättre (se figuren nedan). I början av 2000-talet försämrades vinstläget. Därefter har räntan legat relativt stabilt på omkring 4 procent och vinstläget kan anses ha förbättrats i takt med kapitalavkastningen. År 2009 beräknas kapitalavkastningen nå en bottennivå samtidigt som räntan sjunker till 2,5 procent. Fallet i riskpremien dämpas men vinstläget är sannolikt sämre eftersom investeringsriskerna måste anses som betydligt högre än normalt.

Näringslivet vinstläge (riskpremien)

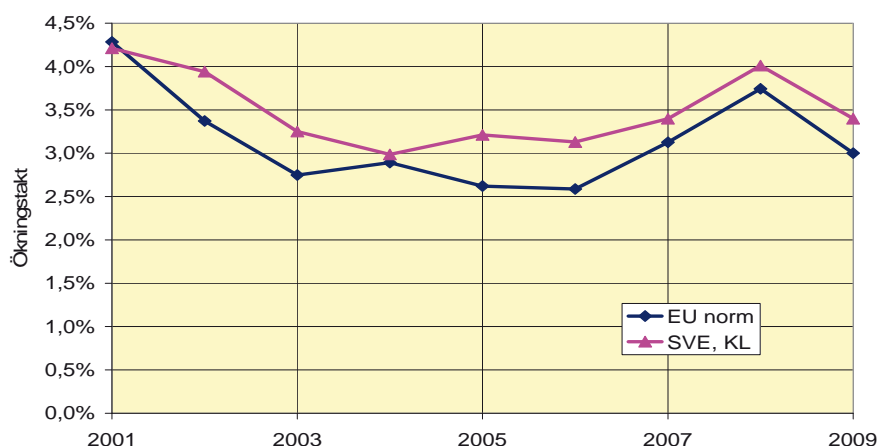
Kapitalavkastning och vinstläge väntas att framöver återhämta sig långsammare än bruttovinstandelen och först efter år 2011 kan de återgå till mer normala nivåer.

I takt med Europa?

Löneutvecklingen i Sverige bör inte överstiga den som råder i Sveriges främsta konkurrentländer. I annat fall är risken stor att konkurrenskraften försämras med problem i vår utrikeshandel som följd. Jämförelsen gäller framförallt de länder i Europa som ligger på ungefär samma ekonomiska utvecklingsnivå som Sverige. Dessa länder består av de västeuropeiska länderna exklusive Spanien och Portugal. Denna handlingsregel i lönebildningen brukar uttryckas som att lönerna ska öka i takt med Europa. Det finns dock situationer då avvikelser är lämpliga. Det kan t.ex. handla om att utvecklingen av produktionsförmågan eller långsiktig produktivitet utveckling avviker. Då måste löneutvecklingen också avvika för att svensk ekonomi inte ska hamna på en för hög eller för låg kostnadsnivå.

De svenska lönerna i näringslivet har ungefär ökat enligt normen i takt med Europa, med den skillnaden att de sedan början av 2000-talet ökat några tiondelar mer än i denna ländergrupp. Detta har dock inte resulterat i ett för högt kostnadsläge eftersom utvecklingen av produktionsförmåga och produktivitet i Sverige under denna period också har varit högre. Detta anses till en del ha berott på den svenska telekomindustrin som medfört att bidragen från TFP varit något högre.

Utgående löner i Sverige och Europanormsländerna

År 2008 ökade lönerna både i Sverige och i Europanormsländerna mer än under de senaste åren. Lönerna i den västeuropeiska privata sektorn ökade i genomsnitt med 3,7 procent och i den svenska med 4 procent. Under åren 2009-2011 väntas löneökningstakten bli mer dämpad, men det är möjligt att lönerna även fortsättningsvis kan öka några tiondelar mer i Sverige än i Västeuropa. Detta behöver inte utgöra något problem om den svenska produktionsförmågan och långsiktig produktivitet också ökar något snabbare. Skulle det däremot bero på att hög arbetslöshet i Europa skulle begränsa möjligheterna att kunna få ut löneutrymmet, så innebär det att kapitalavkastningen stiger i Europa, vilket på sikt kan ställa krav på högre kapitalavkastning i Sverige.

Löneutrymmet kan bli ett annat

Stor osäkerhet är förknippad med att försöka siffersätta en storleksordning på löneutrymmet. Det handlar främst om att bedöma produktionsförmågens utveckling. Men löneutrymmet beror även på hur priser och kapitalavkastningskrav kan komma att utveckla sig.

Avgörande för hur utrymmet för löneökningar kommer att utveckla sig är hur den långsiktiga produktivitetsutvecklingen kan väntas utveckla sig. I denna rapport har denna takt antagits bli 2,5 procent per år. Skulle den långsiktiga produktivitetsutvecklingen bli annorlunda och i stället bli 0,5 procentenheter högre eller lägre, skulle detta påverka löneutrymmet i motsvarande grad.

Strukturkriser och konjunkturutveckling kan påverka löneutrymmet genom dess effekter på kapitalstockens storlek. I avsnittet Produktionsförmågan visades ett exempel på en strukturkris som de närmaste åren skulle sänka takten i produktionsförmågens utveckling med -0,5 procent per år. I samma avsnitt visades att en tidigare konjunkturuppgång i stället kan öka takten i produktionsförmågens utveckling med 0,5 procent per år.

Dessa osäkerheter om hur den ekonomiska utvecklingen kan bli och hur den kan påverka bidragen till produktionsförmåga kan uttryckas som att produktionsförmågan de närmaste åren skulle kunna öka i en årstakt på 1-2 procent.

Prognosen kan anses relativt stabil om att prismålet på 2 procent ska hållas och att utrymmet för näringslivets prisökningar de närmaste åren kan ligga på omkring 1,5 procent.

Sammantaget med en osäkerhet om produktionsförmågans utveckling skulle man kunna säga att utrymmet för nominella löneökningar de närmaste åren kan ligga på 2,5-3,5 procent. Detta förutsätter att det internationellt bestämda kapitalavkastningskravet inte förändras. Detta skulle dock kunna ske av framförallt två anledningar. Då blir löneutrymmet mindre.

För det första skulle den finansiella krisen kunna bli betydligt mer utdragen än vad som är utgångspunkten i denna rapport. Detta skulle kunna medföra högre räntor vilket i sin tur skulle höja kapitalavkastningskravet.

För det andra är det osäkert hur en långvarig och hög arbetslöshet i västeuropa kan påverka möjligheterna att där få en löneutveckling i takt med produktionsförmågans utveckling. En svagare löneutveckling i västeuropa under en längre tid kan ge högre kapitalavkastning i dessa länder och medföra krav på högre kapitalavkastning i Sverige.

Utifrån dessa osäkerheter skulle det kunna vara frestande att "för säkerhets skull" lägga sig i underkant av ett förväntat löneutrymme. Man skulle kunna resonera som att det gör ingenting om man hamnar i underkant eftersom man i sådant fall i stället skulle få gynnsamma effekter på sysselsättning. Men detta samband gäller inte i detta krisläge.

Löner i underkant av löneutrymmet kan på kort sikt ge positiva effekter på sysselsättning endast om ekonomin redan befinner sig i ett högt resursutnyttjande. Då är inflationsriskerna höga och löner i underkant skulle sänka inflationstrycket och ge Riksbanken utrymme för att stimulera ekonomin med en lägre ränta. Då skulle sysselsättningen öka. Men där befinner sig svensk ekonomi inte nu.

I dagsläget är resursutnyttjandet i stället lågt och det finns inget inflationshot från lönebildningen. Detta ser också Riksbanken som redan sänkt räntan ned till 0,5 procent. Utrymmet för ytterligare sänkningar är därför nästan uttömt. Lägre löner skulle därför inte medföra lägre räntor. Risken är i stället att den svagare efterfrågan som blir resultatet kan sänka inflationsförväntningarna ytterligare, vilket skulle medföra en högre realränta och ytterligare åtstramning av efterfrågan.

Lägre löner och högre vinster skulle i ett konjunkturellt balanserat läge kunna stimulera till högre investeringar. Detta skulle knappast bli fallet idag. Det låga kapacitetsutnyttjandet av produktionskapitalet verkar nu alltför hämmande på investeringstakten. Lägre löner riskerar i stället att försämra konjunkturläget genom att det medför lägre konsumtion och lägre efterfrågan riktad mot företagen.

Om lönerna hamnar i underkant av löneutrymmet skulle detta ge större inflytande till marknadskrafterna över lönebildningen då konjunkturen väl tar fart. Risken finns då att relativlönerna på arbetsmarknaden ändras på ett ur fackligt perspektiv oönskat sätt.

Utifrån de osäkerheter som finns om det framtida löneutrymmets storlek och de nackdelar som är förknippade med både löner i överkant och underkant av löneutrymmet, framstår det som lämpligast att försöka nå löneökningar i takt med löneutrymmet. Som riktmärke för detta bör man använda produktionsförmågans utveckling samt långsiktigt utrymme för näringslivets prisökningar.

Rapporten kan hämtas som pdf-dokument på LOs hemsida eller
beställas från LO-distribution:
lo@strombergdistribution.se
Telefax: 026-24 90 26

Maj 2009
ISBN 978-91-566-2550-3
www.lo.se

PÅ OMSLAGET:
Hanna Dahlstedt, 20 år, Byggnads,
snickarlärling vid NCC Örebro
FOTO: Lars Forsstedt